

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Кошелева Наталя Геннадіївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Горлівського інституту іноземних мов
<https://orcid.org/0000-0002-0380-3242>

Щербина Юлія Миколаївна,
магістрантка
Горлівського інституту іноземних мов

У статті розглянуто важливе питання щодо формування лідерських якостей підлітків. Проаналізовано поняття лідерства і лідера, визначено, що лідер є найбільш авторитетним членом соціальної групи, який має право на прийняття рішень. Визначено функції та психологічні якості лідера. Обґрунтовано важливість сформованості лідерських здібностей у підлітковому віці у зв'язку з прагненням підлітків до самостійності, незалежності, визнання, поваги та популярності. З'ясовано мотивацію лідерства в підлітків. Виявлено, що одними з найважливіших лідерських характеристик підлітків є комунікативні та організаторські здібності та мотивація досягнень.

Сформульовано гіпотезу, що існує зв'язок між лідерськими якостями підлітків, їхньою мотивацією досягнення та комунікативними і організаторськими здібностями. Для її перевірки проведено емпіричне дослідження за допомогою психодіагностичних методик: методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса, яка прораховує шанси людини на успіх; «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жарікова, Є. Крушельницького), яка дозволяє оцінити здатність людини буди лідером; «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей – КОС» (В.В. Синявського і Б.О. Федоришина), яка оцінює рівень розвитку комунікативних та організаторських схильностей. Проведено кількісний і якісний аналіз результатів обстежень, побудовані таблиці, з яких видно, якою мірою виражаються досліджувані психологічні явища в обстежуваних. За допомогою кореляційного аналізу виявлено статистично значущий зв'язок між лідерськими здібностями і мотивацією до успіху, а також між лідерськими здібностями та комунікативними й організаторськими схильностями, що підтвердило гіпотезу дослідження. Запропоновано розробку тренінгової програми формування лідерських якостей у підлітків, яка може бути використана шкільним психологами.

Ключові слова: підлітки, лідер, лідерство, лідерські якості, комунікативні здібності, організаторські схильності, емпіричне дослідження.

Kosheleva Natalia, Shcherbyna Yulia. Peculiarities of leadership qualities formation in adolescence

The article addresses a significant issue concerning the development of leadership qualities in adolescents. The concept of leadership and a leader are analyzed, defining a leader as the most authoritative member of a social group with decision-making authority. The functions and psychological qualities of a leader are outlined. The importance of cultivating leadership skills during adolescence is substantiated due to adolescents' aspirations for independence, autonomy, recognition, respect, and popularity. The motivation for leadership in adolescents is explored. Among the most crucial leadership characteristics in adolescents are communicative and organizational abilities, along with a motivation for achievement.

The hypothesis posits a connection between adolescents' leadership qualities, their motivation for achievement, and their communicative and organizational abilities. To test this hypothesis, an empirical study is conducted using psychodiagnostic methods: T. Eler's Motivation for Success Personality Diagnostic, which assesses an individual's chances of success; "Leadership Abilities Assessment" by E. Zharykov and E. Krushelnytskyi, evaluating a person's leadership potential;

and "Assessment of Communicative and Organizational Inclinations – ACO" by V.V. Syniavskiy and B.O. Fedorishyn, gauging the level of communicative and organizational inclinations. Quantitative and qualitative analyses of the examination results are performed, constructing tables that depict the extent to which the studied psychological phenomena manifest in the participants. Through correlation analysis, a statistically significant relationship is identified between leadership abilities and motivation for success, as well as between leadership abilities and communicative and organizational inclinations, confirming the research hypothesis. A training program is proposed for cultivating leadership qualities in adolescents, designed to be utilized by school psychologists.

Key words: adolescents, leader, leadership, leadership qualities, communicative abilities, organizational inclinations, empirical research.

Постановка проблеми. Проблема лідерства у світі, який стрімко змінюється, є однією з найбільш актуальних у психології. Особливої важливості її вивчення набуло в кінці ХХ ст., що пояснюється соціальною нестабільністю та підвищеною суспільною потребою в лідерах як у людях, здатних нестандартно мислити, приймати рішення і вести інших за собою. Проблема лідерства досліджена в доробку таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як М. Вудкок, М. Герзон, Д. Гоулман, Т.В. Гура, Р.Л. Дафт, Р. Дилтс, С.А. Калашнікова, Л.М. Карамушка, В.М. Лугова, Дж. Максвелл, С.І. Нестуля, О.Г. Романовський, Л.М. Сергеева, Л.І. Скібіцька, В.О. Татенко, Д. Френсис та ін. У підлітковому віці прагнення до лідерства набуває особливої значущості, оскільки це саме той вік, коли особистість бажає бути самостійною, незалежною, популярною, визнаною іншими тощо. Дослідженнями мотивації підлітків до лідерства, їхніх лідерських якостей займалися Д.В. Алфімов, О.І. Бондарчук, Т.М. Єрмак, А.І. Клименко, О.В. Козак, О. Копильчак, С.В. Походенко, К.С. Садохіна, Г.В. Тітова та ін. Проте питання щодо ґрунтовного вивчення психологічних особливостей формування лідерських якостей у підлітків залишається не досить вивченим.

Метою роботи є емпіричне вивчення психологічних особливостей формування лідерських якостей у підлітків.

Результати дослідження. Лідерство є однією з форм соціальної активності людини і виявляє себе як система неформальних стосунків впливу [3, с. 7]. Існує величезна кількість визначень терміна «лідер», одне з них, наприклад, пропонують В.М. Лугова та С.М. Голубєв: «лідер – член групи, за яким вона визнає право ухвалювати відповідальні рішення в зна-

чущих для неї ситуаціях, тобто найбільш авторитетна особистість, яка відіграє центральну роль в організації спільної діяльності та регулюванні взаєностосунків у групі» [4, с. 146]. Основними функціями лідера є мотивування та стимулювання членів групи для групового вирішення завдань, організація спільної діяльності і відповідальність за її результати, формування і підтримка правил і стосунків між членами групи, представництво групи в зовнішньому середовищі тощо.

Важливість лідерства в підлітковому віці зумовлена активним розвитком самосвідомості, посиленням потреби у визнанні, значущості, власному місці серед однолітків. Прагнення підлітків до лідерства напряму пов'язане з основними психосоціальними характеристиками цього віку. Як зазначають О.І. Бондарчук та І.В. Пустовалов, у цей період формується почуття дорослості, актуалізується потреба в автономії, набутті здатності приймати незалежні рішення і діяти на основі власного вибору, здобутті визнання й підтримки з боку дорослого світу та однолітків, задоволення власних амбіцій тощо [1, с. 7]. Саме наявність лідерських якостей дозволяє підліткам розширити сферу своєї соціальної активності, отримати бажаний авторитетний статус, комунікувати з великою кількістю однолітків, організовувати з ними спільну діяльність та впливати на їхні дії та стосунки. Це відповідає провідному типу діяльності підлітків (міжособистісне спілкування в колі однолітків) та дозволяє їм набути бажаної популярності й визнання у своєму середовищі. На думку С.В. Походенко, підлітків спонукають до лідерства такі мотиви, як: прагнення відповідності соціальним очікуванням; слідування моральним нормам; зовнішньої оцінки; самоствердження; приєднання до

групи тощо [3]. Також важливим чинником мотивації лідерства у підлітків є можливість широкого спілкування з однолітками з метою отримання бажаного для них ефекту [5, с. 223]. Шкільні роки є сприятливим часом для формування лідерських якостей, оскільки підлітки постійно перебувають серед однолітків, соціалізуються, вчаться спілкуватись, будувати взаємини, управляти власною поведінкою, впливати на інших, брати участь у суспільній діяльності й спільних справах тощо [2, с. 92]. Відповідно, для здійснення цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу важливо виділити якості, які забезпечують ефективне лідерство підлітків. К.С. Садохіна пропонує такий перелік: упевненість у собі, наявність вольових якостей, прагнення до самоствердження і самореалізації, вплив на інших, оригінальне, творче мислення, комунікативні та організаторські здібності, вміння приймати правильне рішення в непередбачених ситуаціях, готовність брати на себе відповідальність [6, с. 441]. Л.В. Туріщева, досліджуючи лідерські здібності підлітків, називає такі характеристики: ініціативність у спілкуванні з однолітками; збереження впевненості в оточенні незнайомих людей; легке спілкування з дітьми й дорослими; розуміння причин вчинків інших людей, мотивів їхньої поведінки; часте керування іграми й заняттями інших людей; схильність брати на себе відповідальність; бажання інших дітей вибрати його як партнера в іграх і заняттях; володіння даром переконання, здатність зацікавити своїми ідеями інших [7, с. 61]. Варто звернути також увагу на те, що саме в підлітковому віці формується мотивація досягнень, що прямо залежить від рівня самооцінки та домагань, які зумовлені визнанням з боку інших, власною оцінкою

своїх успіхів і невдач, зокрема, у спілкуванні з однолітками, вірою в ефективність власної діяльності тощо [8, с. 75]. Отже, одними з найважливіших лідерських характеристик підлітків є комунікативні та організаторські здібності та мотивація досягнень.

За результатами проведеного теоретичного дослідження було сформульовано гіпотезу: існує зв'язок між лідерськими якостями підлітків, їхньою мотивацією досягнення та комунікативними й організаторськими здібностями. Для її перевірки було проведено емпіричне дослідження на основі вибірки з 30-ти учнів 7–9 класів (13–15 років) з використанням психодіагностичних методик: Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса; «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жаріков, Є. Крушельницький); «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей – КОС» (В.В. Синявського і Б.О. Федоришина).

Аналіз результатів дослідження. Для дослідження мотивації досягнення успіху в учнів 7–9 класів було вибрано методикую діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса. Узагальнені результати сформованості рівнів мотивації досягнення успіху представлені в таблиці 1.

Отже, за результатами аналізу таблиці 1 можна зробити такі висновки: найбільша кількість респондентів (57%) має середній рівень мотивації. Такі підлітки не бояться ризикувати, не є скутими у своїх діях, бо можлива невдача не надто хвилює їх. Трохи менша кількість респондентів має помірковано високий рівень мотивації – 33%. Для цих учнів характерним є надання переваги середньому рівню ризику для досягнення бажаного, вони схильні орієнтуватися на власні сили, гнучко та наполегливо добиватися поставленої мети. Занадто висо-

Таблиця 1

Показники рівнів сформованості мотивації особистості до успіху за методикою діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса

Рівень мотивації	Кількість учнів (у % від загальної кількості опитуваних)
Низький	3
Середній	57
Помірковано високий	33
Занадто високий	7

кий рівень мотивації має 7% опитуваних підлітків, для яких притаманні такі властивості, як висока мотивація до успіху, їм притаманно уникати великого ризику, вони багато працюють для досягнення успіху, рідко потрапляють у незручні ситуації. Низький рівень мотивації до успіху має 3% учнів, що призводить до невпевненості в собі, переконання, що причиною їхнього успіху була легкість завдання або везіння, причиною невдач – брак здібностей. Виконання важких завдань викликає у них дискомфорт.

Для дослідження здатності до лідерства в учнів 7–9 класів було вибрано методiku діагностики лідерських якостей Є. Жарікова та Є. Крушельницького. Узагальнені результати рівнів сформованості лідерських якостей в учнів представлені в таблиці 2.

Отже, за результатами аналізу таблиці 2 можна зробити такі висновки: найбільша кількість респондентів (63%) має слабо виражені лідерські здібності. Таким підліткам важко відстоювати свою думку, вони є досить конформними, залежними, невпевненими, що спричиняє для багатьох із них проблеми в спілкуванні, незадоволеність собою і психологічний дискомфорт. Трохи менша кількість респондентів (37%) має помірно виражені лідерські якості. У таких підлітків прояв лідерських якостей

є ситуативним, найчастіше – в обмеженому, добре знайомому колі спілкування, де вони почувають себе у психологічній безпеці, за звичних обставин. Сильно виражені лідерські здібності мають 3% учнів, а схильність до диктату – 4%. Тобто серед респондентів, по-перше, мало яскравих лідерів, здатних повести інших за собою, надихати власним прикладом, виділятися з-поміж інших. По-друге, серед опитуваних також мало таких учнів, які б мали бажання підкорити оточуючих своїм впливом і владою, прагнення будь-якими засобами затвердити свою владу й авторитет, досягти домінуючого становища в групі.

Для дослідження рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей було вибрано методiku оцінки комунікативних і організаторських схильностей В. Синявського та Б. Федоришина. Результати сформованості комунікативних і організаторських схильностей подано в таблиці 3.

Отже, за результатами аналізу таблиці 3 можна зробити такі висновки:

1) 30 % опитуваних мають низький рівень комунікативних схильностей, а це означає, що такі люди не вмють швидко й легко встановлювати товариські контакти з людьми, їм дуже важко розширювати сферу спілкування. 40% опитуваних мають рівень розвитку комунікативних схильностей нижче, ніж середній, тобто такі люди не дуже прагнуть

Таблиця 2

Показники рівнів сформованості лідерських якостей в учнів за методикою Є. Жарікова та Є. Крушельницького

Рівні сформованості лідерських якостей	Кількість учнів (у % від загальної кількості опитуваних)
Виражені слабо	63
Виражені помірно	37
Виражені сильно	3
Схильність до диктату	4

Таблиця 3

Показники рівня розвитку комунікативних і організаторських схильностей за методикою В. Синявського та Б. Федоришина

Рівень розвитку схильностей	Кількість учнів (у % від загальної кількості опитуваних)	
	Комунікативні схильності	Організаторські схильності
Низький	30	68
Нижче середнього	40	13
Середній	10	3
Високий	7	3
Дуже високий	13	13

спілкування, вони почувають себе скуто в новій компанії, обмежують свої знайомства. 10% опитуваних мають середній рівень комунікативних здібностей: вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, вільно спілкуються. 7% респондентів мають високий рівень комунікативних здібностей: такі люди не губляться в новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло знайомих. 13% опитуваних мають дуже високий рівень комунікативних схильностей – такі люди відчувають постійну високу потребу в комунікативній діяльності, можуть вносити поживлення в незнайому компанію, а також беруть участь у всіх групових заходах з великим задоволенням;

2) 68% опитуваних мають низький рівень організаторських схильностей, тобто вони не вміють впливати на людей, в них відсутнє вміння і бажання організувати спільну діяльність, колективні заходи, вони не мають прагнення до прояву ініціативи, до виконання громадської роботи. 13% опитуваних мають рівень організаторських схильностей нижче середнього: вони відчувають труднощі у встановленні контактів з людьми і у виступах перед аудиторією, погано орієнтуються в незнайомій ситуації, в багатьох справах вони намагаються уникати прояву самостійних рішень та ініціативи. 3% респондентів мають середній рівень організаторських здібностей, а це означає, що вони можуть впливати на інших, організувати взаємодію, однак потенціал їхніх схильностей не відрізняється високою стійкістю. 3% опитуваних мають високий рівень організаторських схильностей – такі люди активно займаються громадською діяльністю, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні приймати самостійні рішення у важкій ситуації. Усе це вони роблять не за примусом, а згідно з внутрішнім прагненням. 13% опитуваних мають дуже високий рівень організаторських здібностей,

тобто невимушено поводять себе в новому колективі, це ініціативні люди, які приймають самостійні рішення у важливих справах або у складній ситуації, люблять організувати різні заходи, наполегливі в діяльності, яка їх приваблює.

Для виявлення зв'язку між показниками мотивації особистості до успіху за методикою Т. Елерса та показниками рівнів лідерських якостей за методикою Є. Жарікова та Є. Крушельницького, а також показниками комунікативних та організаторських здібностей за методикою В. Синявського та Б. Федоришина ми провели оброблення отриманих результатів методом кореляційного аналізу за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона ($p \leq 0,05$). Отримані результати подано в таблиці 4.

Таким чином, за допомогою кореляційного аналізу виявлено прямий статистично значущий зв'язок між лідерськими здібностями і мотивацією до успіху, а також між лідерськими здібностями та комунікативними і організаторськими схильностями, що підтвердило гіпотезу дослідження. Тому доцільним є розроблення тренінгової програми формування лідерських якостей у підлітків, яка б містила також і заняття, спрямовані на підвищення мотивації досягнення, розвиток комунікативних і організаторських здібностей. Програма може бути використана шкільними психологами загальноосвітніх закладів. Заняття мають передбачати вправи, ігри, завдання, спрямовані на розширення уявлень підлітків про сутність лідерства, розвиток лідерських навичок, набуття навичок планування й прогнозування власних досягнень, розвиток комунікативних та організаторських здібностей.

Висновки. Отже, лідерство є унікальним феноменом, яке охоплює всі сфери життєдіяльності. У підлітковому віці з'являється прагнення до лідерства як способу реалізації власних можливостей

Таблиця 4

Показники коефіцієнтів кореляції лідерських здібностей, мотивації до успіху та комунікативних і організаторських схильностей в учнів 7–9 класів ($p \leq 0,05$)

	Мотивація до успіху	Комунікативні схильності	Організаторські схильності
Лідерські здібності	0,44	0,48	0,42

і здатності бути активним суб'єктом суспільного життя. Лідерські якості – це риси, які забезпечують здатність виділитися в конкретній справі й приймати відповідальні рішення в значущих ситуаціях; успішно комунікувати з іншими людьми, впливати на них, організовувати спільну діяльність; прагнути до значних власних і групових результатів. У результаті проведеного емпі-

ричного дослідження виявлено статистично значущий зв'язок між лідерськими здібностями і мотивацією до успіху, а також між лідерськими здібностями та комунікативними і організаторськими схильностями, що свідчить про доцільність розроблення тренінгових програм, спрямованих на комплексний розвиток зазначених психологічних характеристик підлітків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарчук О., Пустовалов І. Психологічні особливості орієнтації учнів підліткового віку на лідерство залежно від типу закладу загальної середньої освіти. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2020. № 4. С. 7–17.
2. Копильчак О. Психологічні особливості розвитку лідерських якостей у старших підлітків. URL: <http://surl.li/khnfo> (дата звернення: 21.08.2023).
3. Походенко С.В. Психологічні особливості мотивації лідерства у підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 1998. 22 с.
4. Лугова В. М., Голубєв С. М. Основи самоменеджменту та лідерства : навч. посіб. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 212 с.
5. Єрмак Т. М. Формування лідерських навичок учнів як соціальна й педагогічна проблема. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 21. Т. 1. С. 221–225.
6. Садохіна К.С. Психолого–педагогічні умови формування лідерських якостей підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 9. С. 439–448.
7. Туріщева Л.В. Настільна книга шкільного психолога : навч.-метод. посібник для вчителя. Харків : Вид. група «Основа»: «Триада+», 2008. 256 с.
8. Завірюха В.В. Психологічні особливості розвитку мотивації досягнень у підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Том V. Вип. 18. С. 72–82.

REFERENCES:

1. Bondarchuk, O., & Pustovalov, I. (2020). Psykhologichni osoblyvosti oriientatsii uchniv pidlitkovoho viku na liderstvo zalezno vid typu zakladu zahalnoi serednoi osvity [Psychological Peculiarities of Adolescent Students' Orientation to Leadership Depending on the Type of General Secondary Education Institution]. *Orhanizatsiina psykhologhiia. Ekonomichna psykhologhiia*, 4. P. 7–17 [in Ukrainian].
2. Kopylchak, O. Psykhologichni osoblyvosti rozvytku liderskykh yakostei u starshykh pidlitkiv [Psychological features of leadership development in older adolescents]. Retrieved from: <http://surl.li/khnfo> [in Ukrainian].
3. Pokhodenko, S. V. (1998). Psykhologichni osoblyvosti motyvatsii liderstva u pidlitkiv [Psychological features of leadership motivation in adolescents]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 22 p. [in Ukrainian].
4. Luhova, V. M., & Holubiev, S.M. (2019). *Osnovy samomenedzhmentu ta liderstva [Basics of self-management and leadership]*. Kharkiv : KhNEU im. S. Kuznetsia. 212 p. [in Ukrainian].
5. Yermak, T. M. (2020). Formuvannia liderskykh navychok uchniv yak sotsialna y pedahohichna problema [Developing students' leadership skills as a social and pedagogical problem]. *Innovatsiina pedahohika*, 21, Vols. 1. P. 221–225 [in Ukrainian].
6. Sadokhina, K. S. (2010). Psykhologo–pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakostei pidlitkiv [Psychological and pedagogical conditions for the formation of leadership qualities of adolescents]. *Problemy suchasnoi psykhologhii*, 9. P. 439–448 [in Ukrainian].
7. Turishcheva, L.V. (2008). *Nastilna knyha shkilnoho psykhologa [The school psychologist's handbook]*. Kh. : Vyd. hrupa «Osnova»: «Triada+». 256 p. [in Ukrainian].
8. Zaviriukha, V. V. (2018). Psykhologichni osoblyvosti rozvytku motyvatsii dosiahnen u pidlitkovomu vitsi [Psychological features of the development of achievement motivation in adolescence]. *Aktualni problemy psykhologhii*, Vols. V, issue 18. S. 72–82 [in Ukrainian].